

บทที่ 2

ภูมิหลัง

ดังได้กล่าวในบทที่ 1 แล้วว่า การศึกษาคติชาวบ้านจะช่วยให้ผู้ศึกษาเข้าใจกลุ่มชนที่ศึกษาได้ดียิ่งขึ้น แต่คติชาวบ้านนี้มีความสัมพันธ์กับประเพณีและวัฒนธรรมอย่างมาก วัฒนธรรมประเพณี เป็นพื้นฐานความคิด ความเชื่อของชาวบ้าน จึงอยากจะกล่าวถึงวัฒนธรรมและประเพณีไว้สักเล็กน้อย

ก่อนอื่นลองหันมาดูนิยามของวัฒนธรรม ซึ่งตรงกับคำภาษาอังกฤษว่า Culture ว่ากินความกว้างขวางเพียงไร ได้มีผู้ให้คำนิยามไปต่างๆ กัน เช่น

“วัฒนธรรม คือ วิถี หรือดำเนินแห่งชีวิตของชุมชนมนุษย์หมู่หนึ่งซึ่งอยู่ร่วมกันในที่หนึ่งหรือประเทศหนึ่งโดยเฉพาะ” และ “เพ่งเล็งถึงความเป็นอยู่ของคนในสังคมนั้น ไม่เฉพาะเอกชน หรือคน ๆ เดียว สิ่งต่าง ๆ ทุกสิ่งทุกอย่างซึ่งมนุษย์เป็นผู้ทำ หรือ ประดิษฐ์สร้างขึ้น หรือดัดแปลงแก้ไขสิ่งที่มีอยู่แล้วตามธรรมชาติเพื่อประโยชน์แห่งความเป็นอยู่ของตนในสังคมนั้น ไม่ได้มุ่งเฉพาะตัวคนเดียวก็เป็นวัฒนธรรมทั้งนั้น”¹

“วัฒนธรรม คือ สิ่งที่มนุษย์เปลี่ยนแปลงปรับปรุง หรือ ผลิตสร้างขึ้นเพื่อความเจริญงอกงามในวิถีชีวิตของมนุษย์โดยสังคมนั้นที่ถ่ายทอดกันได้ เลียนกันได้ เอาอย่างกันได้”

“วัฒนธรรม คือ ผลรวมแห่งการสร้างสรรค์ของมนุษย์ ซึ่งได้มาจากประสบการณ์ของกลุ่มชนในอดีตถึงปัจจุบัน วัฒนธรรมย่อมหยาวมถึงสิ่งทั้งปวงที่มนุษย์ได้ทำขึ้นในรูปของเครื่องมืออาวุธ ที่อยู่อาศัย สินค้า และความเป็นไปทางวัตถุอื่น ๆ หมายรวมถึงสิ่งทั้งปวงที่มนุษย์ทำให้ประณีตขึ้น พัฒนาขึ้น (Develop) ไม่ว่าจะเป็น กิริยาท่าทาง ความเชื่อกฎหมาย ศิลปะ ความรู้ต่างๆ ปรัชญา และองค์การทางสังคมต่าง ๆ”

นักมานุษยวิทยา ชื่อ เฮอส์สโควิทส์ (Herskovits) จำแนกองค์ประกอบ หรือประเภทของวัฒนธรรมไว้เป็น 5 กลุ่ม ด้วยกัน คือ

1. วัฒนธรรมทางวัตถุ และการใช้ (Material Culture) เป็นพวกเครื่องใช้ ไม้สอย โต๊ะ เก้าอี้ บ้านเรือน เสื้อผ้า รวมถึง เทคโนโลยี เศรษฐกิจ การผลิต การบริโภคด้วย

¹ พระยาอนุนามราชาชน วัฒนธรรมและประเพณีต่าง ๆ ของไทย หน้า 9

2. สถาบันสังคม (Social Institutions)

สถาบัน คือ สถานที่ ๆ มีคน กลุ่มคน ทำงานร่วมกัน มีเป้าหมายร่วมกัน การทำงานสัมพันธ์กัน อาจเป็นกลุ่มคน หรือบุคคล ที่รวมอำนาจหรือเป้าหมาย เช่น กษัตริย์ แบ่งเป็น

สถาบันกษัตริย์

สถาบันศาสนา

สถาบันครอบครัว

สถาบันแต่ละสถาบันจะมี ลักษณะเฉพาะตัว มีบทบาทแตกต่างกันไป ตัวบุคคลแต่ละคน มีหน้าที่ต่าง ๆ กัน และองค์ประกอบของโครงสร้างของสถาบันหนึ่งย่อมแตกต่างจากอีกสถาบันหนึ่ง

3. มนุษย์กับจักรวาล เป็นเรื่องของความเชื่อ ที่เกี่ยวข้องกับศาสนา อำนาจความสามารถของมนุษย์และสิ่งแวดล้อม อุตมการณ์ ความลึกลับของจักรวาล ฯลฯ

4. สุนทรียภาพ (Aesthetics) ได้แก่

ดนตรี

ศิลปะ

วรรณกรรม

เรื่องของสุนทรียภาพนี้ มีคุณค่าเหนือประโยชน์ใช้สอย เน้นศิลปะและความงาม

5. ภาษา

มีผู้จำแนกองค์ประกอบของวัฒนธรรมแตกต่างไปจาก เฮอริสโควิทส์กล่าว คือ แบ่งวัฒนธรรมออกเป็น 2 ประเภท¹ คือ

1. วัฒนธรรมทางวัตถุ (Material Culture) ได้แก่ บ้านเรือน เครื่องใช้ไม้สอย และเครื่องนุ่งห่ม เป็นต้น

2. วัฒนธรรมที่ไม่ใช่วัตถุ (Non Material Culture) หรือบางแห่งเรียกว่า วัฒนธรรมทางจิตใจ อันได้แก่ศาสนา จรรยา ศิลปะ ความคิด ความเชื่อต่างๆ เป็นต้น

แบ่งวัฒนธรรมเป็น 3 ประเภท ได้แก่

1. วัฒนธรรมที่เน้น ศิลปะ และความรู้ (Pure art, Fact, Knowledge) เน้นการปลูกฝังให้เห็นคุณค่าของศิลปะ ความรู้ เช่น เรื่องของศาสนาอันมีผลต่อความเจริญงอกงามทางปัญญา มิได้มุ่งประโยชน์ใช้สอย

2. วัฒนธรรมที่เน้นการผลิต และประยุกต์ (Applied art and Materials) ได้แก่ การผลิตต่าง ๆ เช่น เครื่องใช้ไม้สอย แม้แต่การผลิตในโรงงานอุตสาหกรรมก็ถือเป็นวัฒนธรรมประเภทนี้

¹ พระยาอนุนานวราชชน วัฒนธรรมและประเพณีต่าง ๆ ของไทย หน้า 10

3. วัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับระเบียบแบบแผนของสังคม (Folk ways, Mores) เปรียบเหมือนกำแพงความประพฤติ มีข้อห้าม ข้อควรปฏิบัติ และมีบทลงโทษ เช่น กฎหมาย ระบบการปกครอง หลักของศาสนา และประเพณีบางอย่าง เป็นต้น

แบ่งวัฒนธรรมเป็น 4 ประเภท ได้แก่

1. คติธรรม อันประกอบด้วย วัฒนธรรมทางศาสนา เป็นเครื่องยึดเหนี่ยวในทางจิตใจ การดำเนินชีวิต เพื่อเป็นระเบียบปฏิบัติอันดีงาม

2. เนติธรรม ได้แก่ วัฒนธรรมทางกฎหมาย ขนบประเพณีที่ยึดถือกันอย่างแน่นแฟ้น กฎหมายมีบทลงโทษผู้กระทำความผิด ขนบประเพณีอาจมีหรือไม่มีบทลงโทษผู้กระทำความผิด แต่ถ้าใครฝ่าฝืนขนบประเพณีก็เป็นผลร้ายแก่จิตใจของผู้นั้น เพราะไม่เป็นที่ยอมรับของสังคม

3. วัตถุธรรม ได้แก่ วัฒนธรรมทางวัตถุ ได้แก่ บ้านเรือน ที่อยู่อาศัย เครื่องนุ่งห่ม เครื่องใช้ ไม้สอย เป็นต้น

4. สหธรรม ได้แก่ วัฒนธรรมทางสังคม เช่น มารยาทในการทักทาย การรับประทานอาหาร การพูด เช่น ขอโทษ ขอขอบคุณ ฯลฯ

แบ่งวัฒนธรรมเป็น 5 ประเภท ได้แก่

1. วิชาการ และวิธีการ ได้แก่แบบแผนและวิธีการที่มนุษย์ใช้ในการหาประโยชน์จากสรรพสิ่งที่อยู่ในธรรมชาติ เพื่อให้ได้มาซึ่งเครื่องบริโภค และอุปโภคต่าง ๆ เช่น อาหาร เสื้อผ้า บ้านเรือน เครื่องใช้ ไม้สอย ฯลฯ

2. วัฒนธรรมทางเศรษฐกิจ ได้แก่ แบบแผนแห่งการดำเนินชีวิตที่เกี่ยวข้องกับการผลิต การจำหน่าย แจกจ่าย เครื่องอุปโภคบริโภคต่าง ๆ ตลอดจนการบริการ เพื่อสนองความต้องการทั้งทางกายและใจของบุคคลและสังคม

3. สถาบันทางสังคม อันได้แก่สถาบันกษัตริย์ สถาบันครอบครัว โรงเรียนหน่วยงาน กลุ่มคนเฉพาะอาชีพ ฯลฯ เป็นสถาบันที่จัดตั้งขึ้นหรือ รวมตัวกันขึ้นเพื่อจุดประสงค์อย่างใดอย่างหนึ่ง หรือหลายอย่างร่วมกัน เช่น ประกอบอาชีพ การศึกษา การปกครอง ฯลฯ

4. วัฒนธรรมสัญลักษณ์ ได้แก่ ภาษา ที่ใช้สื่อสารกันในสังคมนั้น ๆ

5. ศาสนา หรือลัทธิความเชื่อบางอย่าง เป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจ และสนองความปรารถนาของสังคม

จากการแบ่งวัฒนธรรมออกเป็นประเภทต่าง ๆ ดังกล่าวนี้ เราพอมองโครงสร้างหรือองค์ประกอบของวัฒนธรรมได้เป็น 2 แนวทาง คือ วัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับการดำรงชีวิตโดยตรง เช่น

อาหาร เครื่องใช้ ไม้สอย ที่อยู่อาศัย เสื้อผ้า มรรยาทต่างๆ กฎหมาย ภาษา การปกครอง ฯลฯ และวัฒนธรรมที่ไม่เกี่ยวข้องกับการดำรงชีวิตโดยตรง แต่ช่วยจรรโลงใจ ยึดเหนี่ยวจิตใจ เป็นเครื่องส่งเสริมสติปัญญา เช่น ศิลปะต่างๆ ความเชื่อ ศาสนา ฯลฯ

จากนิยามและคำอธิบายเรื่องวัฒนธรรมข้างต้นพอจะทำให้เห็นว่า วัฒนธรรมคืออะไร และกินความกว้างแค่ไหน คราวนี้ลองมาดูประเพณีบ้าง เพื่อให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่าง คติชาวบ้าน วัฒนธรรม และประเพณี

ประเพณี ตรงกับคำภาษาอังกฤษว่า Customs¹ ซึ่งประเพณี คือ ความประพฤติที่ชนหมู่ใดหมู่หนึ่งอยู่ในที่แห่งหนึ่ง ถือเป็นแบบแผนกันมาอย่างเดียวกันและสืบต่อกันมาช้านาน ถ้าใครในหมู่ประพฤติออกนอกแบบก็เป็นผิดประเพณี ถ้าเป็นธรรมเนียมประเพณี การทำผิดนั้นไม่ถือเป็นเรื่องรุนแรง แต่ถ้าเป็นจารีตประเพณี การทำผิดจารีตประเพณีอาจมีการถูกลงโทษหรือเป็นที่รังเกียจของสังคมได้ ประเพณีเกิดขึ้นเป็นด้วยความรู้สึกว่าจะเหมาะสม ว่าดี ของผู้เป็นเจ้าของประเพณี ในขั้นต้นประเพณีนั้นเกิดจากความประพฤติของบุคคลหนึ่งก่อน คนอื่นในหมู่จะด้วยถูกบังคับ หรือจะด้วยเหตุอย่างไรก็ตามที เมื่อเห็นว่าดีก็ทำตามเอาอย่างบ้าง ประเพณีอาจแยกได้เป็น 2 ประเภท คือ

1. ประเพณีส่วนบุคคล เช่น ประเพณีเกี่ยวกับการเกิด ประเพณีเกี่ยวกับการแต่งงาน การตาย สร้างบ้านปลูกเรือน บวชพระ ทำขวัญ ทำบุญอายุ เป็นต้น

2. ประเพณีส่วนรวม เป็นประเพณีที่ทุกคนจะร่วมกันทำ เช่น ประเพณีทางศาสนา สงกรานต์ ตรุษสารท เป็นต้น

ประเพณีอาจแบ่งเป็น 3 ประเภท คือ

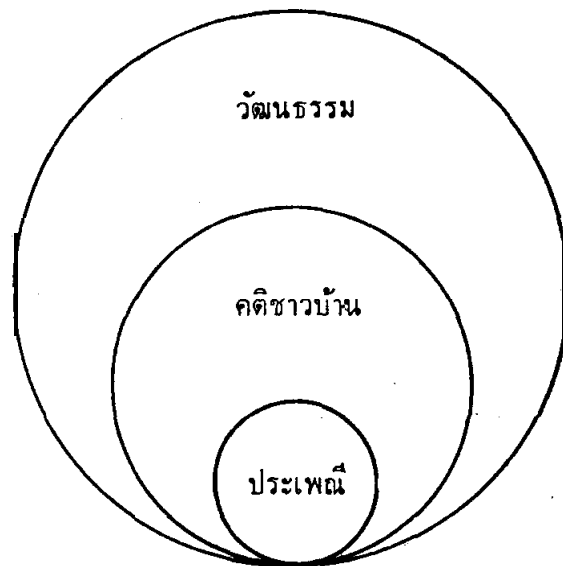
1. ธรรมเนียมประเพณี (Convention)
2. ขนบประเพณี (Institution)
3. จารีตประเพณี หรือกฎศีลธรรม (Mores)

ธรรมเนียมประเพณี เป็นประเพณีเกี่ยวกับเรื่องทั่วไปที่ไม่มีกำหนดบังคับ หรือมีแบบแผนเท่าขนบประเพณี เป็นเรื่องของการปฏิบัติสืบต่อมาตามความเคยชิน ไม่รู้สึกเป็นภาระหน้าที่ เช่น ธรรมเนียมการทักทาย การสวมรองเท้า ฯลฯ ส่วนขนบประเพณีเป็นระเบียบแบบแผนที่ตั้งคัมกำหนดไว้ แต่ถ้าไม่ปฏิบัติตามไม่ถือว่าเป็นเรื่องเสียหายรุนแรงเช่น การไหว้ครู การบวช การทำศพ การแห่ นางแมว, บ้องไฟ ฯลฯ

¹ คำว่า Tradition และ Custom ใช้ในความหมายที่เหมือนกันแทนกันได้เป็นนามธรรม ถือเป็นความคิด ความเชื่อที่มีอยู่ในใจ ถ้ามีการแสดงออกเมื่อไรก็เป็นพฤติกรรม หรือประเพณีที่แสดงออกมา คำว่า Tradition มาจากภาษาละตินว่า Traditio มีความหมายว่า handing down, handing over, delivery, etc.

ส่วนจารีตประเพณี เป็นประเพณีที่เป็นเหมือนกฎหมายของสังคม ใครฝ่าฝืนทำผิดจารีตประเพณีถือเป็นความผิด ความชั่ว สังคมรังเกียจ เช่นการที่หญิงมีชู้ หรือชายที่เป็นชู้กับลูกเขยเมียเขา หรือการที่ลูกคบตีพ่อแม่ ถือเป็นเรื่องราวร้ายแรงที่คนในสังคมจะรังเกียจบุคคลเหล่านั้น ถือว่าบุคคลเหล่านั้นฝ่าฝืนจารีตประเพณี

จากคำอธิบายเรื่องประเพณีนี้เราจะเห็นว่า ประเพณีเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมและในบทแรกก็ได้กล่าวถึงว่าประเพณีชาวบ้าน (Folk Customs) เป็นส่วนหนึ่งของคติชาวบ้านด้วย เมื่อดูความสัมพันธ์ของคติชาวบ้าน ประเพณี และวัฒนธรรมแล้ว อาจแสดงเป็นแผนผังได้ดังนี้

ประเพณีเป็นส่วนหนึ่งของคติชาวบ้านและเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมคติชาวบ้านเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรม เพราะวัฒนธรรมกินความกว้างกว่าคติชาวบ้าน

ปัจจัยสำคัญที่เป็นผลให้เกิดความแตกต่างของวัฒนธรรม

เราจะทราบได้ว่าชนชาติใด หรือกลุ่มชนใดมีความเป็นอยู่หรือมีวัฒนธรรมเป็นอย่างไรก็อยู่ที่สิ่งต่าง ๆ ที่ชนชาตินั้นปรุงแต่งหรือสร้างขึ้น ทำขึ้น อันมีลักษณะปรากฏออกมาให้เห็นได้ในรูปแบบต่าง ๆ ของชนชาตินั้น ๆ ได้แก่ ประเพณี ศิลปะ วรรณกรรม ศาสนา ความเชื่อถือ จรรยา การศึกษา กฎหมาย การปกครอง และอื่น ๆ เหล่านี้ เป็นต้น สิ่งเหล่านี้ถ้าแยกกันก็เป็นเพียงส่วนประกอบของวัฒนธรรมเท่านั้น ถ้าวัดกันหมดนั้นก็เป็วัฒนธรรมของชาตินั้น แต่ก็เป็เพียงอาการภายนอกที่สำแดงออกมาให้ปรากฏเห็นหาใช่ตัวแท้ของวัฒนธรรมไม่ เพราะมันเร้นอยู่ภายในมองไม่

เห็น แต่เพื่อความสะดวกเราจึงเอาสิ่งเหล่านี้มารวมกันทั้งหมด แล้วเรียกว่าวัฒนธรรม วัฒนธรรมแม้ในชาติเดียวกัน แต่ถ้าคนละท้องถิ่นก็ย่อมแตกต่างกันไป จะไม่มีระดับเดียวกัน หรือไม่เป็น Leveling of Culture (บางทีก็เรียกว่า Uniformity of Culture) คนแต่ละชาติแต่ละท้องถิ่นย่อมมีความเป็นอยู่ไม่เหมือนกันทีเดียว จะให้คนที่อยู่ไกลทะเลมีความเป็นอยู่เหมือนคนอยู่ใกล้ภูเขาทุกสิ่งทุกอย่างไม่ได้ คนอยู่คอกกับคนอยู่ที่ลุ่มก็ผิดกัน คนอยู่ในที่หนาวกับคนอยู่ในที่ร้อนก็ผิดกัน เพราะฉะนั้นคนแต่ละประเทศชาติ หรือ แต่ละท้องถิ่นจึงต้องสร้างวัฒนธรรมให้เข้ากันเหมาะเจาะกับความเป็นอยู่ของคน วัฒนธรรมจะเจริญออกมาได้ ต้องอาศัยหลัก 2 ประการ คือ ความเหมือนกัน และไม่เหมือนกัน รวมกันได้เป็นเอกภาพ (Unity in Varieties) ซึ่งพระยาอนุমানราชชนได้เปรียบเทียบความสำคัญของความเหมือนและความต่างของวัฒนธรรมไว้ว่า

“ร่างกายของคนก็มีส่วนต่างๆ ประกอบกัน เป็นตัวคน เช่น หัว ตัว แขน ขา เป็นต้น แต่ละส่วนก็มีลักษณะไม่เหมือนกัน ถ้าเหมือนกันก็ประกอบเป็นรูปร่างคนไม่ได้ ส่วนประกอบเหล่านี้ต่างส่วนมีความสำคัญ จะว่าใครดีกว่ากันก็พูดไม่ได้ เพราะมีหน้าที่ซึ่งต้องกระทำต่างกัน แต่ถ้าขาดเสียส่วนใด ส่วนรวมคือร่างกายก็บกพร่องไม่สมบูรณ์ ถ้าจะพยายามทำให้แขน เหมือนกับขา หรือ กลับกันทำให้ขาเหมือนแขนก็ทำไม่ได้ ทำได้ก็แต่จะบำรุงแขนหรือขาให้มีความสมบูรณ์ขึ้นเท่านั้น เพื่อจะได้ทำประโยชน์ตามหน้าที่ให้ร่างกาย คือ ส่วนรวมได้สมบูรณ์ และร่างกายจะสมบูรณ์ก็อยู่ที่ส่วนต่างๆ ซึ่งมีลักษณะไม่เหมือนกัน กระทำหน้าที่ของตนให้ประสาน หรือรวมเข้ากันได้เหมาะเจาะ ขาคู่ถ้าก้าวพร้อมกัน ไม่ก้าวไปตามหน้าที่ของเขา ขาขวาแย่งหน้าที่ของขาซ้าย และขาซ้ายแย่งหน้าที่ของขาขวา ไม่ก้าวเป็นจังหวะให้ประสานเข้ากันได้เหมาะเจาะก็เป็นก้าวเดินไม่ได้ เพราะฉะนั้นสิ่งที่ประกอบรวมกันแต่เข้ากันได้เป็นเอกภาพ หรือ เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน”¹

การกล่าวเปรียบเทียบถึงความสำคัญของความเหมือนกันและต่างกันของวัฒนธรรมดังกล่าว จะทำให้ผู้ศึกษาเห็นว่า วัฒนธรรมที่ต่างกันไปของแต่ละภาคแต่ละท้องถิ่นก็มีความสำคัญ หรือมีคุณค่าไม่ยิ่งหย่อนไปกว่ากัน

หากเราจะพิจารณาถึงปัจจัยสำคัญๆ ที่ทำให้วัฒนธรรมของกลุ่มชนแต่ละกลุ่มแตกต่างกันไป อาจแยกเป็น

1. สิ่งแวดล้อม อันได้แก่ สภาพดินฟ้าอากาศ หรือสภาพภูมิศาสตร์
2. ภาษา
3. อาชีพ

¹ พระยาอนุমানราชชน, วัฒนธรรมและประเพณีต่างๆ ของไทย หน้า 6-7

4. เชื้อชาติ
5. ลัทธิความเชื่อ ศาสนา
6. ระบบการปกครอง

ชนชาติไทยในประเทศไทย ย่อมมีระบบการปกครองเหมือนกัน แต่อาจแตกต่างกันในการอาชีพ ศาสนา และสภาพภูมิศาสตร์ที่เป็นสิ่งแวดล้อม เพราะฉะนั้นวัฒนธรรมของชนชาติไทยในท้องถิ่นต่าง ๆ จึงแตกต่างกันในรายละเอียด แต่ส่วนรวมนั้นเหมือนกัน หากเราจะแบ่งชนชาติไทยในประเทศไทยตามสภาพภูมิศาสตร์จะแบ่งได้เป็น 4 ภาค คือ

ภาคเหนือ

ภาคอีสาน หรือภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

ภาคกลาง

ภาคใต้

เราจะเห็นว่าลักษณะภูมิประเทศ ล่างภาคมีภูเขามาก ล่างภาคเป็นที่ราบสูง ล่างภาคเป็นที่ลุ่มราบ เป็นต้น แต่ก็มีส่วนเหมือนกันอยู่ เช่น การใช้การปกครองระบอบเดียวกัน ภาษาพูดที่ใช้เป็นภาษาราชการร่วมกันตลอดจนศาสนาที่นับถือของประชาชนส่วนใหญ่คือศาสนาพุทธเหมือนกัน เป็นต้น

คติชาวบ้านมีคุณสมบัติใกล้เคียงกับวัฒนธรรม คติชาวบ้านของแต่ละภาคจึงมีส่วนที่เหมือนกัน และแตกต่างกันอันเนื่องมาจากปัจจัยข้างต้นนั้นตัวอย่างเช่น การวัดความดีความงาม ของแต่ละภาคต่างก็เหมือน ๆ กัน แต่ค่านิยมหรือการปลุกฝังบางสิ่งบางอย่างต่างกัน ของภาคใต้ มีภาษิตสอนว่า ต้นสายให้สร้างสวนพร้าว ต้นเข้าให้สร้างสวนยาง เป็นภาษิตเฉพาะถิ่นอันเกี่ยวข้องกับการอาชีพ ส่วนภาษิตบทหนึ่งของภาคอีสาน ต่างจากคติของภาคเหนืออย่างเห็นได้ชัดเป็นตรงกันข้ามคือ

ภาษิตภาคเหนือว่า “ตึก¹ บ่ได้กิน บ่มีไผ่ตำไฟส่องตอง² ตึกบ่ได้นั่งได้หย่อง³ บ่³ น่องดูแควน”

ภาษิตภาคเหนือ ให้คิดว่า ทุกข์เพราะไม่มีกิน ไม่มีใครจุดไฟส่องห้องแต่ถ้าทุกข์ที่ไม่มีเครื่องนุ่งห่ม เครื่องประดับพอสมควรอาจทำให้ผู้อื่นดูหมิ่นดูแคลนเอาได้ แสดงว่า คนที่ยึดหรือผูกภาษิตนี้ขึ้นมามีความเชื่อว่า ไม่มีกินไม่เป็นไร ขอให้มီးเครื่องนุ่งห่ม เครื่องประดับให้ดูดีไว้ก่อน เป็นอันใช้ได้ อันภาษิตนี้ ตรงข้ามกับภาษิตภาคอีสานที่ว่า

¹, ² เสียง ต ในภาษาถิ่นภาคเหนือ ส่วนใหญ่ จะตรงกับเสียง ท ในภาษาภาคกลาง

³ เสียงอักษร ปร ในภาษาถิ่นเหนือส่วนใหญ่ จะตรงกับเสียง พ ในภาษาภาคกลาง

“ทุกบ่มีเสื่อผ้าเชียนดีพอล้อยู่ ทุกบ่มีข้าวใส่ท้องนอนล้อยู่บ่เป็น (สุข)”

ภษิตของชาวอีสาน ถือว่า ทุกข์ไม่มีเสื่อผ้า บ้านเรือนดี ๆ ยังพอนได้แต่ทุกข์ที่ไม่มีข้าวกินนั้นเป็นทุกข์ที่ทนไม่ได้

ตัวอย่างของคคิชาวบ้านที่แตกต่างกันของแต่ละภาค เช่น ประเพณี การลอยกระทง กล่าวคือ ประเพณีการลอยกระทงของภาคเหนือจะมีพิธี 3 วัน ในวันขึ้น 13, 14, 15 ค่ำ ในวันขึ้น 13 ค่ำ เป็นวันตระเตรียมอาหาร วันขึ้น 14 ค่ำ เป็นวันทำบุญ คือ นำ ภัตตาหาร และเครื่องอุปโภคไปถวายพระสงฆ์ที่วัด ทางวัดจัดตกแต่งสถานที่ ชาวบ้านในละแวกนั้นจะไปจัดทำกระทงใหญ่ที่วัด โดยมากจัดเป็นรูปเรือตั้งไว้ที่กลางลานวัด ภายในกระทงใหญ่นั้นจะบรรจุของกิน และ เสนียงกรัง เช่น ข้าวสาร น้ำตาล เป็นต้น นอกนั้นมีไม้ขีดไฟ เทียนไข ผ้าห่มกันหนาว และอื่น ๆ สิ่งของเหล่านี้ชาวบ้านนำมาถวายวัด และบรรจุลงในกระทงเพื่อทำทานต่อไป

เมื่อถึงวันงานอันเป็นวันสำคัญ คือ ขึ้น 15 ค่ำเดือน 2 เรียก ฎีเปง¹ ชาวบ้านนำข้าวปลาอาหารไปทำบุญที่วัดแล้วนำของกินไปแจกกันตามบ้านเพื่อนมี ขนมเทียน โดยมากเด็กผู้หญิงนำช่อดอกไม้ช่อเล็ก ๆ ไปมอบให้ผู้เฒ่าผู้แก่ที่นอนจำศีลอยู่ที่วัดตั้งแต่วันขึ้น 14 ค่ำ ส่วนเด็กผู้ชายทำกระทงขนาดเล็กแข่งกันและเตรียมประทัดเป็นดับ ๆ สำหรับไปจุดด้วย พอดกเย็นค่ำลงแล้ว นำนางประทีป (กระถางจุดไฟ) ทำด้วยดินเผา มีรูปและขนาดเท่าถ้วยตะไลเล็ก ๆ แต่ปากผายตื้นกว่า หยาดน้ำผึ้งปนน้ำมันมะพร้าวลงไป แล้วใส่ด้ายควันเป็นต้นสำหรับเป็นไส้จุด นำไปสู่วัดต่าง ๆ เอาไปจุดที่หน้าพระประธานในโบสถ์มากดวงด้วยกัน จากนั้นชาวบ้านก็ช่วยกันแห่กระทงใหญ่ของวัดในละแวกบ้านของตนไปลอยพร้อมกับกระทงเล็กทำด้วยกามมะพร้าวเป็นรูปต่าง ๆ บ้างก็ใช้ใบตอง ใบพลับพลึงมาเย็บเป็นกระทง เป็นของแต่ละคนไปลอยด้วย ในกระทงจะใส่กล้วยหอม อ้อย ด้วย พวกติดตามกระทงจะร้องเพลงอย่างสนุกสนานพายเรือตามไปไกลพอสมควรก็จะกลับ พวกยกจกก็จะมาเก็บกระทงไป ได้ของกินของใช้จากในกระทงนั้น

จะเห็นว่า การลอยกระทงของภาคเหนือต่างจากการลอยกระทงของภาคกลางมาก คือ การลอยกระทงของภาคเหนือ จะมีการทำบุญเลี้ยงพระ มีจุดนางประทีป และมีกระทงใหญ่บรรจุของกินของใช้เพื่อเป็นทานแก่คนยากคนจนด้วยจะเห็นว่า การลอยกระทงของภาคเหนือ เป็นงานรื่นเริงควบคู่ไปกับพิธีทางศาสนา แต่การลอยกระทงของภาคกลางเป็นประเพณีที่ไม่เกี่ยวข้องกับศาสนา เน้นการรื่นเริงเท่านั้น ส่วนการลอยกระทงของภาคอีสาน มีการทำกระทงใหญ่ด้วยต้นกล้วย ประดิษฐ์

¹ เดือนขึ้น 15 ค่ำ เรียก ฎีเปง ตรงกันกับกลางเดือน 12 ของภาคกลาง เพราะ ทางภาคเหนือนับเดือนเร็วไปกว่าของภาคกลาง 2 เดือน

ให้ตั้งตามแต่นำไปจอดไว้ทางต้นน้ำ ชาวบ้านพากันลงเรือไปชุมนุมร้องรำทำเพลง แล้วจุดได้ที่กระทง
เอาไปลอยกลางแม่น้ำในกระทงมีอาหารเสื้อผ้าของใช้ การลอยกระทงภาคอีสานนี้เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า
ไหลเรือ เมื่อเปรียบเทียบการลอยกระทงของภาคต่าง ๆ คือ ภาคเหนือ ภาคอีสาน และภาคกลาง
แล้วจะเห็นความแตกต่างอยู่ คือ ภาคเหนือ และภาคอีสาน ใช้การลอยกระทงใหญ่เป็นการทำทาน
เพราะใส่อาหารและเครื่องใช้ลงไปด้วย ใครเก็บได้ก็นำไปใช้ แต่ภาคเหนือมีการทำบุญด้วย การ
ลอยกระทงของทุกภาคเน้นการรื่นเริงเป็นสำคัญ ส่วนทางภาคใต้ไม่มีการลอยกระทง แต่มีพิธีลอยแพ¹
ซึ่งจะกระทำเมื่อเกิดความทุกข์ใช้ได้ช่วย จะนำหอยกมาทำเป็นแพใส่อาหารเครื่องเช่น แล้วลอยไป

จากตัวอย่างที่ยกมาจะเป็นเครื่องยืนยันว่าคติชาวบ้านของคนในชาติเดียวกันแต่คนละท้อง-
ถิ่นก็ยังแตกต่างกันไป หากเราศึกษาคติชาวบ้านของถิ่นใดภาคใด เราควรรักษาสภาพภูมิศาสตร์
สิ่งแวดล้อมของชนถิ่นนั้น ๆ ควบคู่กันไปด้วย เพื่อความเข้าใจในคติชาวบ้านนั้นดียิ่งขึ้น ดังนั้นใคร
จะบอกกล่าวถึงสภาพภูมิศาสตร์ของแต่ละภาคโดยสังเขปคือ

ภาคเหนือ ภูมิประเทศมีป่าและภูเขา มีที่ราบอยู่ตามลุ่มน้ำเป็นแห่ง ๆ แม่น้ำปิงเป็นที่
ตั้งของจังหวัดเชียงใหม่ แม่น้ำวังเป็นที่ตั้งของจังหวัดลำปาง แม่น้ำน่านและแม่น้ำยม เป็นที่ตั้งของ
จังหวัดน่านและแพร่ แม่น้ำอิงและแม่น้ำกก เป็นที่ตั้งของจังหวัดเชียงราย ประชาชนนับถือศาสนา
พุทธ เชื้อชาติไทยแต่ได้มีการติดต่อใกล้ชิดกับพวก ลื้อ เขิน ลาว ดังนั้นวัฒนธรรม (ภาษา
ประเพณี ฯลฯ) จึงคล้ายกัน ประชากรมีอาชีพปลูกฝัก ทำป่าไม้ ทำนาและหัตถกรรมในครัวเรือน

ภาคอีสาน เป็นที่ราบสูง กว้างใหญ่ ฤดูฝนน้ำท่วม ฤดูแล้งแห้งแล้ง ประชาชนเป็น
ไทยบ้าง ลาวบ้างอาจมีชาติมอญ เขมรอยู่เป็นหย่อม ๆ ดังนั้น ภาษาประเพณีจึงคล้ายคลึงกันกับเขมร
บ้าง ลาวบ้าง มีอาชีพ กสิกรรม เช่น การทำไร่ ทำนา เลี้ยงสัตว์ ฯลฯ

ภาคใต้ ประชาชนมีเชื้อชาติไทย แต่ตอนใต้สุดเป็นชาวมลายูบ้าง เพราะอาณาเขต
ติดต่อกับมลายู พื้นที่เป็นที่ราบลุ่มมีการเพาะปลูก ทำสวนยางการประมง และทำเหมืองแร่

ภาคกลาง ภูมิประเทศเป็นที่ราบลุ่มผืนใหญ่ มีแม่น้ำสายสำคัญ ๆ หลายสาย คือ แม่น้ำ
เจ้าพระยา แม่น้ำท่าจีน แม่น้ำบางปะกง ประชาชนมีอาชีพกสิกรรม มีการประมงบ้างมีชาวจีน
ปะปนอยู่ทั่วไปแต่ไม่มากนัก

จากสภาพภูมิศาสตร์การอาชีพ ความสัมพันธ์กับชนชาติใกล้เคียงเป็นปัจจัยอย่างหนึ่งที่ทำ
ให้คติชาวบ้านของแต่ละภาคแตกต่างกันไป และแสดงลักษณะเฉพาะถิ่น เช่น

¹ พระยาอนุนานราชชน เล่าเรื่องการลอยกระทงไว้ใน ประเพณีต่าง ๆ ของไทยว่า ภาคใต้ไม่มีประเพณี
ลอยกระทง แต่มีพิธีลอยแพ ข้าพเจ้า (ผู้เขียน) สอบถามจากคนภาคใต้ จังหวัดนครศรีธรรมราช ใน
ปัจจุบันนี้ว่ามีประเพณีลอยกระทง เช่นเดียวกับภาคอื่น ๆ ด้วย

— ชูเจ้าจางเกิดตูกตางหัว ชูเจ้าจางเกิดตูกตางข้าง (เหนือ) การเปรียบเทียบปริศนาของภาคเหนือพบนี้ จะเห็นว่าเกี่ยวกับลักษณะเฉพาะถิ่น คือ ทางภาคเหนือ มีการเลี้ยงช้างไว้ลากซุง เมื่อกล่าวเปรียบเทียบก็ดึงเอาสิ่งที่เห็นอยู่มาเปรียบเทียบ ซึ่งภาคอื่นไม่มี

— ทำหน้าเหมือนโนราโรงแพ (ใต้)

— เทียบเหมือนโนราโรงแพ (ใต้)

การอุปมาอุปไมยเปรียบเทียบว่า ทำหน้าเป็นคนผัดหวัง หรือเทียบเหมือนโนราโรงแพ ก็เป็นความเปรียบเฉพาะถิ่น เพราะทางภาคใต้ นิยมเล่น มโนห์รา¹ ความเปรียบอันนี้ไม่พบในภาคอื่น

ส่วนคาถาที่เกี่ยวกับผีปอบ พบมากในภาคอีสานภาคอื่นเท่าที่ค้นคว้ายังไม่ปรากฏ ทางภาคอีสาน มีคาถาปราบผีปอบหลายแบบด้วยกัน ทั้งนี้เพราะทางภาคอีสาน คนเชื่อ และนิยมเลี้ยงผีปอบกันมาก² ตัวอย่างคาถาดังนี้

— คาถาเสกใส่वानไฟแทงผีปอบ

“โอมยักชีณอินเต ปวิสิตวา นิกษะมันตุ โอมสวาหายะ” เสกใส่वानไฟ จะเป็นหัวหรือตันก็ได้ แหงหาตัวปอบเมื่อเวลาเข้าคน

— คาถาเสกใส่ฝ้ายผูกปอบ

“กิริมิตี กุรุมรุ เกเรเมถ” เสกใส่ฝ้าย 3 ที ผูกปอบดีแล

ได้กล่าวถึงคติชาวบ้านที่แตกต่างกันไปตามปัจจัยต่าง ๆ ของแต่ละภาคไปบ้างแล้ว ต่อไปจะยกตัวอย่างคติชาวบ้านที่เหมือนหรือคล้ายคลึงกัน ลักษณะที่เหมือนหรือคล้ายคลึงกัน ถือเป็นจุดร่วมกันได้แก่ความเชื่อทางศาสนา ค่านิยมทางสังคมบางประการ ดังจะเห็นได้จากคติชาวบ้านแต่ละชนิด เช่น

— ความเชื่อในเรื่องผลกรรม คือทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว อย่างคนที่ดกน้ำไม่ไหลตกไฟไม่ไหม้ มักพบในนิทาน และการสั่งสอนในภษิต

— ความเชื่อในเรื่อง ความซื่อสัตย์

— ความเชื่อในเรื่องคุณและโทษของความกตัญญู ออกตัญญู การเชื่อฟัง—ไม่เชื่อฟังผู้ใหญ่

¹ การเล่นมโนห์รา คือ เล่นละครชาตรี และเรื่องที่นิยมเล่นกันมากที่สุด คือเรื่องมโนห์รา จนเรียกกันทั่วไปว่า เล่นโนรา และนิยมเล่นประชันกัน ก็ย่อมต้องมีโรงที่แพ และขณะเป็นธรรมคา

² ในอดีต คนภาคอีสาน เชื่อเรื่องผีปอบ การเสกของเข้าห้อง มีจจุบันความเชื่อเรื่องผีลดน้อยลงมาก

- ความขยันหมั่นเพียร เป็นเครื่องนำไปสู่ความสำเร็จผล
- การเชื่อเรื่องชาติตระกูล ว่าตระกูลดีจะเป็นคนดี

กาลา

ดังตัวอย่าง นิทานเรื่องคนใจบุญ¹ เรื่องนี้เหตุการณ์ในเรื่องดำเนินไปคล้ายเรื่อง กล่องข้าวน้อย อันเป็นนิทานพื้นเมืองของจังหวัดอุบลราชธานี แต่ที่ชนะที่ต้องการแสดงเป็นตรงกันข้าม เรื่องนี้ต้องการแสดงผลของควมมีจิตใจเป็นกุศล ดังนี้

“ก็มี มีนั้นนะ สองคนผิวเมีย สองคนผิวเมื่อกทำไร่ ทำไร่ วันหนึ่ง (เอ๊ะ นี่มันเรื่องจริงมั้ง ไม่จริงมั้ง²) ก็ไปส่งข้าวกับตานะทุกวัน ๆ แล้ววันหนึ่ง วันหนึ่งพระหรือพระพุทธรเจ้าที่บิณฑบาตผ่าน มาทางนี้ก็ล้มใส่บาตรซะหมด ตาก็ยังไม่ได้กินข้าว ตาก็ว่า “ทำอะไรอยู่ณะยาย”

ตาก็ค่อยค่อย ยังไม่มา เสร็จแล้วก็กลับไปจากใส่บาตร ไปหุงหาบอก “ทำไมถึงส่งข้าวข้า” ยายบอก “ไม่ใช่อย่างนั้น หุงแล้วจะเอามาให้ตา ที่นี้เกิดมีพระบิณฑบาตก็เลยใส่ แล้วกลับไปเอาข้าว ให้ตาใหม่ เลยข้า” แทนที่ตาจะโกรธ ก็เลยบอก “โมทนาสาธุ” เสร็จแล้วก็พอลกลับถึงบ้าน กลับมาบ้าน พอเข้าออกทำไร่นาก็กลายเป็นทองหมดทั้งนาเลย (เรื่องจริงหรือโกหกไม่รู้ แม่เคยเล่าให้ฉันฟัง เขาบอกว่า คือ คนไม่มีโมโห ยิ่งคนทิวอย่างนี้ด้วย บอกโมทนาสาธุ คือจิตใจไม่มีโมโห มาคิดจะทำนา ทองก็เต็ม แหมรวงข้าวกลายเป็นทอง³)

สำหรับความเป็นผู้ใจบุญ จะทำให้เกิดความสุข หรือได้รับผลเห็นทันตานั้นมีอยู่ทุกภาค เป็นเรื่องทำนองเดียวกัน ดังจะขอยกอีกเรื่องหนึ่งมาให้พิจารณา คือ เรื่องอำนาจจิตศรัทธา ดังนี้

มีสองตายาย⁴ ยายคนหนึ่งแล้วก็ตาคนหนึ่ง ได้ตั้งบ้านอยู่ใกล้ ๆ กับบ้านเศรษฐีคนหนึ่ง เศรษฐีบ้านนั้นก็บ้านที่มันคั่ง แล้วก็ก็มีสมบัติมากมาย แต่ว่าในการจิตศรัทธาของเศรษฐีนั้น เป็นจิตศรัทธาที่ไม่ค่อยจะแน่นแน่ การศรัทธาที่ทำบุญกับพระ ทำบุญกับสงฆ์ที่การศรัทธาเป็นของสำคัญ เพราะฉะนั้นสองคนตายายนี้แก็เป็นผู้ที่มีจิตศรัทธาอันแน่นแน่ แม้แต่ว่าจะเป็นผู้ยากจนก็จริง เพราะฉะนั้นแก็ตั้งกระท่อมเล็ก ๆ อยู่ใกล้ ๆ บ้านของเศรษฐีนั้นแหละ แต่เศรษฐีนั้นก็ไม่ได้เอาใจใส่อะไร แก็จนเกินไ้ไปน้ก เพราะว่าแก็เป็นผู้ที่ยากจน และคิดจะดูถูกแก็บ้างเป็นบางสิ่งบางอย่าง ในฐานะที่แก็เป็นคนยากจนคล้าย ๆ กับว่ามาอาศัยที่ของเขายู่

¹ จันทรศรี สุปัญญากร *วรรณกรรมไทยรามัญจากคำบอกทรงคนอง อำเภอพระประแดง จังหวัดสมุทรปราการ* หน้า 113-114

^{2,3} การจกบันทึกข้อมูลทางคดีชาวบ้าน อาจบันทึกด้วยเครื่องบันทึกเสียงแล้วถ่ายถอดออกมาตามคำบอกเล่า โดยไม่เปลี่ยนแปลงคำพูด (คุบทที่ 3 ประกอบ)

⁴ ภาษาของนิทานในเรื่องนี้ อาจจะวากวนและขาดความสละสลวย เพราะถ่ายถอดโดยตรงจากปากคำผู้เล่ามิได้เปลี่ยนแปลงเลย ตามหลักการของการเก็บข้อมูล

ในวันหนึ่งก็ เศรษฐีก็จะทำบุญเช่นเดียวกัน เราเรียกกันว่าทำบุญกลางบ้านทำบุญกลางแจ้ง หรือ ทำบุญกลางบ้าน เศรษฐีก็ได้ประกาศตามบ้านเพื่อนบ้านที่เขาว่า ๆ รวย ๆ ด้วยกัน ที่เขามีฐานะคล้าย ๆ คลึงกันนะ เขาก็บอกกันทั่ว ๆ ไปว่า ในวันพรุ่งนี้นะจะมีการทำบุญ แต่เขาก็ไม่ได้บอกกับตายายนั่นหรอกครับ เพราะว่าเขามองเห็นว่าตายายนะ พูดถึงว่าจะไปบอกกับแก แกก็ไม่มีสติกำลังอะไรที่จะมาทำบุญ หรือแกจะไม่มีข้าว มีปลา มีแกง มีต้มอะไรมาทำบุญหรอก เพราะว่าแกเป็นคนจน บ่อยการบอกยังงั้นนะชะ เพราะว่าแกไม่อยากจะบอก เศรษฐีไม่อยากจะบอกตายายทุก ๆ บ้านเขาบอก เขาไม่บอกอยู่แต่บ้านตายายสองคนนี่แหละ เพราะว่ามองเห็นว่าแกเป็นคนจน อาจจะไม่มีทรัพย์สมบัติหรือมีข้าวมีแกงอะไรจะมาทำบุญถึงจะมีมากก็คงไม่ดี อาจจะเอามาแล้วคงจะไม่สมหน้าสมตา เขาจึงไม่บอก

แต่วันนี้ บ้านเศรษฐีเขาก็เริ่มวิดบ่อของเขาใหญ่ทีเดียวแหละ คือว่าบ่อเขาเลี้ยงปลาไว้มาก พรุ่งนี้เขาจะต้องตัดเอาปลาตัวใหญ่ ๆ นั้นแหละมาทำบุญต้มแกงที่จะถวายพระพรุ่งนี้ ในเมื่อเขาก็ใช้ให้คนใช้ของเขาในบ้านนั้นมีมากมาย ช่วยกันวิดบ่อเอาปลาขึ้นมา ฝ่ายสองคนตายายนั่นก็ว่า ปรีกกษากันว่าพรุ่งนี้เราจะเอาอะไรไปทำบุญกับเขาบ้าง แต่เขาก็ไม่ได้บอก ฝ่ายตาเขาก็บอกว่า เอ๊ะเราจะไปทำไม เขาไม่ได้บอกกับเราแล้วเราไปก็จะเอาหน้าไปวางที่ไหนเล่า ก็อายเขา ฝ่ายยาย ยายเขาบอกว่าไม่เป็นไรหรอกหน้า การกุศล เราให้ตั้งใจไปทำบุญก็แล้วกัน นี่ยายเขาว่าอย่างนั้นนะครับ ก็เป็นอันสองคนตายายก็ตกลงกันว่า เราจะเอาข้าวอะไรจะไปทำบุญกะเขาพรุ่งนี้นะ ก็เศรษฐีเขาไม่ได้บอกเรา ยายเขาบอกว่า แกล้งไปขอปลาเขาสักตัวหนึ่งซี ที่บ้านเศรษฐีนี้ เขาคงจะไม่ขัดหรอกนะ ปลาตัวเดียวเท่านั้น ตาเขาก็ไม่ออกไป ว่าไปขอเขาเดียวเขาไม่ให้ก็อายเขา แล้วเขาจะว่าเราต่ำ ๆ เสีย ๆ เพราะเราเป็นคนจน ยายเขาบอกว่าเขาขอเอง เขาก็ไปขอปลาเศรษฐีที่กำลังวิดบ่ออยู่นะ ก็อย่างว่าแหละครับ ตาเขาบอกแล้วว่าเขาจะไม่ให้กระมัง เขาก็ไม่ให้จริง ๆ จะขอเขามาทำบุญในวันพรุ่งนี้กะเขาครับ เศรษฐีเขาก็ไม่ให้บอกว่าแกจะมาทำอะไร ปลานะแกจะจะไปทำอะไร ยายเขาบอกว่า ฉันท้องการจะทำบุญร่วมด้วยในวันพรุ่งนี้

เฮ้อ บ่อยการเศรษฐีเขาก็ว่าอย่างนั้น แกจะไปแกงอะไรแกจะมาทำอะไร จะมาทำกับข้าว เลว ๆ มาถวายพระ อยาชาวบ้านเขาเปล่า ๆ ยังงั้นนะไม่ให้เป็นอันว่าไม่ให้ แกก็กลับ กลับบ้าน กระต้อมของแกตามเดิม กลับมาตามเดิม ก็พอดีเย็นในวันนั้น คนใช้ในบ้านเศรษฐีนี้เขาก็ทำปลากันยกใหญ่เที่ยวแหละทำกันอย่างเป็นการใหญ่ทีเดียว พอดกเวลามืดเข้า แกก็รู้ว่าหวัปลานะเขาไปทิ้งไว้ที่ไหน ว่ากว้างปลานะเขาไปทิ้งไว้ที่ไหน มันมากมาย แกก็ไปเก็บเอาหวัปลานั้นแหละมานะชะคล้าย ๆ กับว่า คั้นวันนั้นแกก็ทำของแกเป็นการใหญ่เหมือนกัน เอาหวัปลานั้นมาคั่ว นะชะ พรมน้ำเกลืออะไร

ของแก แกก็ทำไปตามสถานะของแกที่จะมีได้ณะยะ แล้วแกก็บ่นตามที่โบราณได้เล่ามาผมก็จำเอาไว้
ตำปนต์เขี้ยวณะครับ แล้วเข้าซิ่นก็หุงข้าว แล้วก็หว่าปลาที่บ่นนั้นแหละครับใส่ลงไปนึ่งก่อนข้าว แล้ว
ก็บ่นเสร็จเลยปั้นหุ้มไว้ ไนนั้นเลยณะยะ เข้าซิ่นแกก็ไปทำบุญกับเขาบ้าง คนใช้เศรษฐีรู้ว่าตอนมิด ๆ
ยายแก่ข้างบ้านนะมาเก็บเอาก้างปลา หว่าปลาไป เข้าซิ่นแกก็มาทำบุญ เข้าซิ่นไปทำบุญนะ คดข้าวมา
หมดณะยะ ข้าวหมดหม้อเลยไม่ได้กินกันละ ทำบุญหมดเลย คดมาเรียบเลยไม่มีเหลือแล้วในหม้อ
มาถึงก็สองคนตายมาทำบุญ

ทีนี้เศรษฐีเขาเห็นว่า สองคนตายนี่เขารู้ว่าคนใช้บอกกับเขาว่าไปเก็บเอาก้างปลามาทำ
กับข้าวนี้ทำอะไรมา พอเห็นสองคนตายถือข้าวมาสำหรับหนึ่ง เขาก็แย่งสำหรับนั้นไปโยนทิ้งณะยะ
นี่เศรษฐีเขาใช้ให้คนใช้นะไปโยนทิ้งเสีย บอกพระคุณเจ้าอย่าฉันทันเลยข้าวนี้ ข้าวก้างปลา ฉันทันไร
ไม่มีอะไรอร่อยอะไรหรอก ยายแก่ก็เสียใจ คนใช้เศรษฐีแย่งเอาข้าวนั้นโยนทิ้งไป พระคุณเจ้าที่
นิมนต์เอามานั้นท่านก็บอกว่า ทำไมเอาของเขาไปทิ้งเสียละ เศรษฐีบอกว่า ข้าวก้างปลาเมื่อคืนนี้เก็บ
เอาก้างปลาของดิฉันไปทำกับข้าว เอามาฉันได้วิจะมีรสอร่อยอะไร

พระคุณเจ้าก็บอกไปเอามา ไปเอามา เขาตั้งใจไปเอามา คนใช้อดรนทนไม่ได้ ก็ไปเก็บ
มาใส่ถาดตามเดิม ก็เอามาถวายพระคุณเจ้า พระคุณเจ้าก็ฉันทันข้าวก่อนนี้แหละ รู้สึกว่ามันอร่อยมาก
(ตามตำนานที่เขาคนเก่าเล่ามานะยะ) รู้สึกว่าข้าวของตายนี่อร่อยมาก รู้สึกว่ามันหอมหวานหรือ
ชวนฉันทันอย่างนั้นเถอะนะ กับข้าวทุก ๆ สิ่งอย่างทีมากมายเหลือเกินนะสู้ของแกไม่ได้ สู้อำนาจของ
ความศรัทธาไม่ได้ เป็นอันว่าฉันเสร็จเรียบร้อยแล้ว เศรษฐีก็รู้สึกว่า ไม่ค่อยจะพอใจพระอยู่
เหมือนกัน กลับบ้าน แหมไปนิมนต์ข้าวก้างปลาอยู่ได้แล้วยังงั้นนะเห็นเป็นอร่อยไปได้

ตายายเขาบอกว่า นั่งปรึกษากันว่าตายนี้เรากลับไปบ้านเราจะเอาข้าวที่ไหน ข้าวเอามาทำ
บุญหมดแล้ว ยายแก่ก็บอกว่า ฮือ วันนี้อ้อม้อม วันนีพระฉันทันข้าวของเราฉันทัน เราก็อ้อม กลับไปบ้าน
ข้าวที่ไม่มีในหม้อ ไปเปิดหม้อเต็ม กับข้าวบริบูรณ์ในครัวมี มีพร้อม เขาเรียกว่า อำนาจของจิต-
ศรัทธาอันแข็งแกร่ง นี่บุญกุศลอันนั้นจึงได้ส่งให้สองคนตายายไม่อดอยาก ส่วนเศรษฐี ความตั้งใจ
ของเขาไม่แน่วแน่อาจจะไม่มีความเจริญ

จากตัวอย่างนิทาน 2 เรื่องข้างต้น เราจะเห็นว่าคตินิยมและความเชื่อของกลุ่มชนในภาคต่างๆ
ของประเทศไทย มีความคล้ายคลึงกัน เป็นสิ่งที่ฝังอยู่ในจิตใจมนุษย์คนไทย เพราะเกิดจากพุทธ-
ศาสนาเป็นเครื่องอบรมบ่มนิสัยเป็นรากฐานทางความคิด เรื่องค่านิยมเหล่านี้ดังกล่าวกว้ถึงผลกุศลใน
เรื่องไตรภูมิพระร่วงตอนหนึ่งว่า¹

¹ ญาณิไทย ไตรภูมิพระร่วง หน้า 635

“อันว่าคนทั้งหลายอันเกิดในสังฆเสทชโยนินั้น ก็เที่ยวร้อมตั้งนางผู้หนึ่งชื่อนางปทุมมาวดี และมีลูกชาย 500 คน เมื่อชาติก่อนโพ้นนางนั้นเป็นดังนี้ เมื่อนั้นยังมีนางผู้หนึ่งเชิงใจแลผู้นั้นไป ไถนาแลนางจะเอาข้าวไปส่งผัวนาง ฯ นางนั้นจึงเอากระเชอข้าวใส่ไปบนหัวเมาะ ว่าทุลหัวไปแล้ว ครั้นว่าไปถึงหนทางแม่ นางจึงเห็นพระบัตเตยกโพธิเจ้าพระองค์ 1 งามนักหนา และนางนั้นมีใจใส่ สัทธา¹ ยินดีจึงรำพึงในใจว่า ควรถวายบิณฑบาตแก่พระบัตเตยกโพธิเจ้า และนางนั้นจึงเอาข้าวใส่ บาตรแล้วนางจึงเอาข้าวตอกอันระคนด้วยน้ำผึ้ง และปั้นเป็นก้อนได้ 500 ก้อน แล้วจึงเอาใส่บาตรลง² เห็นข้าวสุกนั้นแล้ว นางจึงทอดตาไปแลเห็นดอกบัวหลวงหมู่ 1 เกิดมีในสระแหบหนทางนั้น นาง จึงไปเก็บเอาดอกบัวนั้นมาแล้วนางจึงเอาดอกบัวนั้นทอดลงในบาตรนั้น แลดอกบัวที่เหลืออยู่นั้น แล จึงวางลงในที่พระบาทพระบัตเตยกโพธิเจ้า แล้วนางถวายบูชาแล้วให้วาระพระบัตเตยกโพธิเจ้า นางจึงปรารภว่าดังนี้ ด้วยผลานิสงส์แห่งข้าแลข้าได้บูชาพระบัตเตยกโพธิเจ้าด้วยข้าวตอกอันระคน ด้วยน้ำผึ้ง 500 ก้อนนี้ ขอจงข้ามีลูกชาย 500 คน ด้วยผลบุญอันข้าได้เอาดอกบัวหลวงมาบูชาพระบาท ของผู้เป็นเจ้านี้ ถ้าแล้วข้าเดินไปแห่งใดของมีดอกบัวพูนเกิดขึ้นมารองดินข้าไปจงได้ทุก ๆ อย่าง สบสฐานทุกเมื่ออย่าได้ขาดสายตาเลย ฯ ครั้นว่านางปรารภมาแล้วก็ให้อำลาพระบัตเตยกโพธิเจ้าไป โดยกิจของนางนั้นแล อยู่จำเนียรเจียรกาลไป ครั้นว่านางนั้นสิ้นอายุศม์ในเมืองคน จึงเอาตนไป เกิดในเมืองฟ้า แลเสวยสมบัติอันเป็นทิพย์นั้น ฯ ครั้นว่าสิ้นอายุในเมืองฟ้าแล้ว จึงมาเกิดในมนุษย์ โลกนี้ได้ นางก็มีใจเกลียดในกรรมทอ้งแม่นั้นแลปรารภลงมาเกิดในดอกบัว ฯ ครั้นว่านางสิ้น อายุศม์แล้วจึงลงมาเกิดที่ในดอกบัวหลวงดอก 1 อันมีอยู่ในสระ ฯ หนึ่งมีอยู่แหบดินเขาพระหิมพานต์ รย้อมลงมาอาบน้ำในสระนั้นทุกวัน” และด้วยบุญที่นางใส่บาตรพระบัตเตยกโพธิเจ้า นางก็ได้ตามที่ ปรารภว่า “แลนางเกิดมาได้ ครั้นว่านางรู้อย่างรู้เดินเล่นได้ ครั้นว่านางย่างเดินไปแห่งใด ๆ ก็ดี เทียรย้อมมีดอกบัวหลวงอันบานพูนเกิดขึ้นมาแต่แผ่นดินแลมารับมารองเอาดิน นางทุกย่างนางเดินไป นั้น ฯ ด้วยผลบุญอันนิสงส์แห่งนางอันได้เอาดอกบัวหลวงบูชาพระบาทพระบัตเตยกโพธิเจ้าแต่ก่อน ฯ แลนางได้ปรารภว่านั้นแล ฯ อยู่จำเนียรเจียรกาลไปนางก็ทรงครรภ์ถ้วน 10 เดือน จึงคลอดชาวเจ้า ราชกุมารทั้งหลาย 500 คนในพระราชมณเฑียรนั้นแล ฯ เจ้ากุมารผู้เป็นพินันไส้อยู่ภายในรกแต่คน เดียว ส่วนว่าเจ้าราชกุมารทั้งหลาย 499 คนนั้นไส้ ติดอยู่แต่ภายนอกรกนั้นแล ฯ”

จากข้อความตอนหนึ่งของเรื่องไตรภูมิพระร่วง ทำให้เห็นว่าพุทธศาสนาเป็นต้นเค้าของค่านิยมในคติชาวบ้านบางประการ เช่น การทำความดี แล้วจะต้องได้รับผลดีตอบแทน จึงนับว่าพุทธศาสนาเป็นเครื่องกำหนด ความเชื่อและทัศนคติบางประการในคติชาวบ้านให้คติชาวบ้านของทุก ๆ ภาคมีส่วนเหมือนหรือคล้ายคลึงกัน

1,2 เขียนตามอักขระขรรค์ฉบับ